

ТӨБӨЛӨГ

НИЧӨСӨНӨТ ТОНЛУСУ

№ 2 (18) 1978

ДУНЈА СЭРКИЛЭРИНДЕ

Азербайжан халчалары өслөрдөн бөри тәкчө Гафгаз ва Русийада дејил, һабелә харичи өлкөлөрдө дә кешиш шөһрәт газанымшир. Бунун дә һабелә сабәби халчаларымызын өзүмөхүсс орижинал көслөни һиссаи рәвәи мөһәсә, гәдәм азербайжанчалырын «һераг-һифләри» сәйлан базәк үстирәри, һабелә һисәс һисләрини охшайлан рәик колорити олумшуду.

Јурдумузда тохунулан һөфис халчалара һалә узақ чекинишдә ары-ары өлкөлөрдә марәг ојанмышди. Азербайжанчы Русийа ила ти-чарәг муһасибәтләринин кешишләмәсиһә бағлы оларәг, бу марәг даһа дә артымышди.

XIX әсрин орталарындә етибарән Русийа ва Гөрби Аврәпа өлкәләриндә кеширилән бейһәхләл сәркиләрдә Азербайжан өзүни муһ-тәһлиф сәһәдә мөһәсулары ва сәһәткарлығ мө мөһәсулары өрнөкләригә чыхыш етмәгә башламышди.

Тифлис шөһәриндә тәһкил едилән «Гафгаз ва Загафгази өлкәләринин тәһби ва мануфактур һисәсәлә мөһәсулары» сәркиләриндә Азербайжан халчалары нуһаши етдиләриди.

Бу сәркиләрдә фәргәлиән икә Јахшы нуһаиләр Русиянын ири шөһәрләридә (Москва, Петербурҗ ва с.) тәһкил едилән сәркиләрә коңдәриди.

Загафгазида бу чүр сәрки илк даһа 1850-чи илән март ајында Тифлис шөһәриндә тәһкил олумшуду. Сәркидә 2000 експанат ну-һаши етдиләриди, бунун дә 39-у јүксөк муһафәтә лајиг корүлүмшүдү. Загафгазида халчә мө мөһәсуларыны нуһаши етдилән ичинги сәрки 1852-чи илдә дә Тифлис шөһәриндә ачылымышди. Бу сәрки-нә 9 експанат иновү урә 288 мәһсул нуһуәси тәғдәм едилмиш ва нәтиҗәдә 4 експанат јахшы кефјәһәтинә көрә јүксөк муһафәт ал-мышди.

1857-чи илдә Тифлисдә тәһкил едилмиш «Гафгаз кәнд тәсару-фаты ва сәһәдә мөһәсулары» сәркисиндә икә Губа гәзәсиндән Ал-ләһгулу һачы оғлу, Чәһр һачыһәммәдлар оғлу, Бакы гәзәсиндән Аббас Ағамирәз оғлу һазырладығлары гызылы бојлаја көрә јүксөк муһафәтә тәһтиф олумшудулар.

Азербайжан халчаларынын иштирак етдиләри мөһүм сәркилә-риндә бири дә 1872-чи илдә ачылымиш «Москва — Политехник сәрки-сидә. Сәркинин Гафгаз шөһәсиндә тәғдәм едилән халчә ва халчә мө-һәсулары әсәсән Азербайжанчы Бакы, Губа, Шамаха, Көһја, Чә-вад, Ләһисәветпол, Шуша, Гәзәх, Шөкә ва башга халчаларындә топланымышди. Бу сәркидә Гафгазын гүбернија ва гәзаларындән сә-һәткарлар, тохучулар, халчәчылар дә иштирак етмишләр.

«Гафгаз гәзетини јадығылына көрә Азербайжан халча усталары бу сәркидә јүксөк муһафәтәлә лајиг корүлүмшүдүләр.

Шуша гәзәсиниң Таг кәндиндән Бәһраһ Мәһиди Гурбан оғлу — «иң јахшы халчәя көрә», Чинари кәндиндән Кәрбәләһи Әһмәд Дә-миргә оғлу «иҗәк јахшы кефјәһәтиллә халчәя көрә», Шуша шөһә-риндән һачы Чәһр оғлу Чәһбәр «јүксөк кефјәһәтиллә халчәя кө-рә» «бојук» күмүш медалла; Шуша шөһәриндән Фәтма Шариф гызы «јахшы халчәя көрә», һадур кәндиндән Дәһидмир оғлу Әһмәд «иң јахшы халчәя көрә», Бакы гүбернијасы Бакы гәзәсиниң Әһмәр-һачы кәндиндән Суләтән Әһмәд оғлу Кәрбәләһи Гурбан «јахшы хал-чәя көрә», Сураханы кәндиндән Зәл оғлу Мәчид «иң јахшы халчәя көрә», Губа гәзәсиниң Губа шөһәриндән Нар Мәммәд Фәһди «иң јахшы (оҗла) халчәя көрә» — күмүш медалла; Бакы гәзәсиниң Сабун-

чу кәндиндән Курхар оғлу Молла Талид «јахшы пәләзә көрә» бу-дун медалла тәһтиф едилмишиди.

1882-чи илдә Москвада тәһкил едилмиш «Умумрусийа сәһәдә ва һисәсән сәркисин»-нә Азербайжандән коңдәриллә күстар мө мөһәсу-лар сәһәсиндә мошур шарә Хуршид Вану Натәваны тохдугу халчалар, о чүмәләдән гызыл ва күмүш сапарла ишләдиңи тикмә-ләр коңдәрилимшиди.

Һәмин сәркидә шарәгә тәғдәм етдиңи мө мөһәсулара көрә фә-ри-форәз вәрилимшиди.

1889-чу илдә Тифлис шөһәриндә ачылымиш «Кәнд тәсаруфаты ва сәһәдә мөһәсулары аңд Гафгаз сәркисин»-нә тәғдәм едилмиш хал-чә мө мөһәсулары Азербайжанчы Ләһисәветпол, Фәһди, Чәһрәли, Чә-һәшир, Зәһкәзур, Шуша, Бакы, Губа, Көһја, Ләһнәрән, Чәвад, Шамаха, Нәхчыван гәзаларындән, Зағатала маһалындән топлан-мышди.

Сәркинин күстар шөһәсиндә олан експанатларын бир һисәси сәһәткарларын «әстәри тәрафиндән коңулул, һабәс һисәси икә изи-бәтләр јолла јоғулымышди.

Сәркинин күстар мө мөһәсуларынын халчә шөһәси һаггында мә-һүмәтә дејиләр: «...Илк бахшыда күстар шөһәси халчәдән дүзәд-дилмиш «бәзәли» бир чадыры хатырадыларди. Сәркидә нуһаши етдиләрил халчә, пәләз, киләм, сумах, чечән, вәрән, чүвак, мәрһән, аң мучу ва с. халчә мө мөһәсулары өз бәдин коәллијинә өз чешид му-һәтәһлифини илә фәргәлимишди.

Сәркидә Гафгазын ары-ары гүбернија ва гәзаларындән көгмиш сәһәткарлар, халчәчылар ва с. иштирак етидиләр; Шуша гәзә-синдә көгмиш азербайжанчы гәдәлиләр илә сәркинин меҗдәнини гә-гурумшуду һаһадә тамашачыларын коғу гарыһысәндә халчаны тоху-мә һисәсини нуһаши етдиләриди.

Нәхчыван гәзәсиндән Кәрбәләһи Иһанам Адыкәзәд оғлу сәркидә көзәл икә чечимлә иштирак едилди.

Гәд етмәк ләзымдыр ки, бојун Азербайжан маарифәрәври Бә-сәнбәг Зәрбәди Көһја гәзәсиниң Зәрбәд кәндиндән сәркигә јуви ки-лим, хурчун ва ипәк чечимләр, аң ва гырмызымтыл рәңги дара-һылымы тојун јуну, чечим тохулан дәркәһән моделин коңдәримиш шө сәркинин «иңчик» күмүш медалына лајиг корүлүмшүдү.

1889-чу ил Гафгаз сәркисиниң муһсифләр һәҗәти Зағатала ма-һалынын Тах кәндиндән һачы Рәчәз һачы Хәлид оғлулу күл рәң-килдә јүксөк иновү кечә јуну (тәһтиф) нуһаши етдиләригә кө-рә «бојук» күмүш медалла, Чәһрәли гәзәсиндән Мәммәдбәг Мәм-нәдбәг оғлулу, Нусеји Исмајлы оғлулу, Аббәсгулу Бәһсангулу оғлу-лу — киләмә ва чечимә, Мәһди Миркиши оғлулу — аң чүлдә, Бәй-мәнбәг Шыхәлибәг оғлулу — чечимә көрә бүрүч медалла, Шамаха гәзәсиндән һачы Әһмәд Ширин оғлулу бир нечә халчәя, Зағата-ла маһалындән Әбдуләһи Әһмәд оғлулу чечимә, Аслә Исмајлы гә-зулы маһуд парча ва шәллара көрә муһтәһлиф муһафәтә лајиг кор-үмшүдү.

Зағатала маһалындән Сүләймән һачы Мәммәд оғлу, Губа гә-зәсиндән Бағир Пәша оғлу, Шуша гәзәсиндән Мөһсән һачы Ва-бәјәс, Ширәлибәг Әли оғлу ва Солтан Әли гызы, Чәһрәли гәзәсин-дән Мәммүд Исмајлы оғлу, Фәргәнә Имангулу гызы, Күрчүстанын Борчалы маһалындән Исмајлы Мәммүд оғлу тоғдәм етдиләри муһ-тәһлиф чешиди дә мө мөһәсулара көрә тәриһнамә алмышлар.

Аалары бу чүр садаламагда мөгсөд Азәрбајчанда халчачылар сәһәтинин күтүмүдүрүнүн вә «географ» зигәһәһинин кеншләрүнүн бир даһа рејд етмәкдә.

1889-чу ил Тифлис-Гағраз сәркисиндә Азәрбајчаны төмәнд едән експортлар сәһәсиндә ипәкдән тохунулушу халчалар вә чечимләр тамашачылары дигәтинни даһа чох чәбд етмишди.

Азәрбајчанын халча мәмулатларындан ибарәт експортлар ичәрисиндә 1802-чи илдә Губада тохунмуш «Гонгаөндә» халчасы, XVIII әһәсрин соғу, XIX әһәсрин әвәлләринә аид Талыш халчасы, XIX әһәрдә Бәрдәдә тохунмуш «Хан-Тирмә» вә XIX әһәрдә Шуһада тохунмуш «Балыг» халчалары дигәтинни даһа чох чәбд етмишди.

XIX әһәрдә тохунулушу Бакы халчалары вә Гағраб әһәридә сәркисдә нүмајиш едтирилән хөвсә халчалар ичәрисиндә бөлүк мара: доғрумушу.

XIX әһәрдә Гағрабаны Ләнбәран көндидә тохунмуш 16 мұхтәлиф парчадан ибарәт олан «чечни» хәүсә гүмәтләндирлимишдир.

Умумијәтлә, Гағраз сәркисинин кустар мәмулатлар нүмајиш едтирилән шөһәсинә чәһи 757 експорт тәғдим едилмишди ки, булардан да 8-и бөлүк вә кичин медал, 15-и бүрүчн медал алмыш, 43 нәфәр илә тәрифламо верилмишдир.

Азәрбајчанын халча усталары 1922-чи илдә тәшкил едилмиш «Виринчи Умумиуеја Москва гөүдүчүлүк сәркисиндә, һабелә 1913-чу илдә ачылмыш «Икинчи Умумиуеја Петербүрг кустар сәркисиндә» дә иштирак етмишләр.

«Икинчи Умумиуеја кустар сәркисиндә» нүмајиш едтирмәк үчүн кустар комитәсинин рәһбәрләриндән бири олан А. С. Пираловун баһышлығы илә Азәрбајчанын гәзә вә әјәләтләриндән техникни камиллијин, бәдин рәнкәрәкчилијин илә фәргәлиән халча, пәләз, сумак, килем, чечим, вәрин, аид чулу, чувал, мәфрәш вә с. халча мәмулатлары топламышды.

Сәркисдә Азәрбајчан гәзаларындан нүмајиш едтирилән мұхтәлиф чешиди халча мәмулатлары өз кәйфијәт үстүмүнүн илә фәргәләндириди. Губанын «Препрәдани», «Голду чичи» «Гәрат Препрәдани» халчалары вә сумаклар: Бакы гәзәсинин «Хә» көндидә тохунмуш зәриф чешиди «Хилә Әфшан», Шамаханын «Шамакы», «Гәбирәт», Шушанын хан-халчалары вә вәринин, Бәрдәдә тохунмуш «Гочә» халчалары, Ләнбәранын јун чечимләри вә вәринләри, Газахын халчалары, вәринин, чувалы, мәфрәши вә с. мәмулатлары хәүсән јер тутмушду.

Хөвсә халчалар ичәрисиндә бир әләд чох гәдим вә надир «Сумак» дигәтин хәүсәлә чәб етмишди. Она дигән експортлардан фәргәл оларак үч гат артыг гүмәт тәкдим олунмушду. Агачат һадир мұзәј експонаты олдуғу үчүн сәһиләмишди. Бјүн замандә сәркисдә үзәриндә гирмызы фойда дөв карваны тәсвир олунду чох надир бәзәкли бир аид чулу да нүмајиш едтирилмиш вә хәүсән мараға сәбәб олмушду. Бу сәркисдә дә Азәрбајчаны гәдинләри халча тохунушу проессини тамашачылар үчүн әјәви шәкилдә нүмајиш едтирилмишләр.

Умумијәтлә «Икинчи Умумиуеја кустар сәркисиндә» нә Азәрбајчандан 200-дән чох халча вә халча мәмулаты көндирлимишди ки, булар да 4 отада јерләшдирилмишди.

Икинчи Умумиуеја кустар сәркисиндә нүмајиш едтирилән мәмулатларла көрә Гағраз кустар комитәсинә илә Јүксәк мұкафат вә фәһри фәрман верилмишди. Бундан башга Гағраз шөһәсинә 2 гызыл, 9 бөлүк күмүш, 24 кичик күмүш, 40 бүрүчн медал, 76 тәрифнама вә 4 нәфәрә 130 манат мәрләгиндә пул мұкафаты верилмишди. Гағраз кустар комитәсинин һесабатында дејиләр: «Өз бәдин вә техникни кәйфијәтинин көрә Губа халчалары Гағраз халчаларының һамысында үстүндүр».

...Азәрбајчан халчачылығы өз тарихиндә мұхтәлиф техникондә вә бәдин икиншаф мәрһәләләри кәширини, даһилә истеһлак илә

јанашы харичдә дә кенш шөһрәт гәзәмиш вә дүня базарларындә јүксәк гүмәтләндирилмишди.

XIX әһәсрин икинчи јарысында етибарән, фабрик истеһсалы илә әләгадар оларак, бир сыра кустар сәнәт сәһәләри истәр техникондә вә истәрсә дә бәдин чөһәтдән тәһзүзлә уғрадығы һалда, халчачылығы, әһәсинә, икиншаф етмиш, 70-чи илләрдән башлағар, Аврәст сәһәләриндә әсәс експорт кичи нүмајиш едтирилмишди.

1872-чи илдә Австриянын пәјтахты Вјана шөһәриндә тәшкил едилмиш бейнәләл кустары Зағағрајадан апарылмыш експортларын әсәсән Азәрбајчанын ләриф халча мәмулатларындан ибарәт илә һәмзин халча мәмулаты нүмајишләри Бакы вә Језизветел гүбәрнәјәләринин әрјә-әрјә гәзаларындан топламышды. Сәркисини шөһәсин бәғдинә алман тәғдиһсин Пехтанын гәдиндә Азәрбајчаны халчаларынын орижиналлығы јүксәк гүмәтләндирилмишди.

Нөвбәти бейнәләл сәрки XX әһәсрин әвәлләриндә, даһа доғрусу, 1911-чи илдә Италијанын Турин шөһәриндә тәшкил едилмишдир Гағраз көнд тәсвүрүләти статистика идарәсинә вә көнд тәсвүрүләти иттијәлијәти шөһәсин кустар комитәсинә мұрачәт едәрән бу сәркисдә иштирак етмәк истәдирилән билдирмишди.

Гағраз кустар комитәсини Зағағрајаја үзрә сәркисә 14 халча 3 пәләз, 5 шал (мануд парча), даһа вә кечи тифтиндән тохунмуш 5 мануд парча вә күмүшдән дүзәлдилмиш мұхтәлиф мәмулатлары Италија көндирп.

Турин сәркисинә көндирлимиш експортлар арасында халча вә халча мәмулатлары илә Јүксәк мұкафатларла јәјг көрдүмүшдә Вәлә ни, һини халчаја гызыл медал верилмишди. Һәмзин сәркисдә нүмајиш едтирилмиш халча вә халча мәмулатларынын һамысы сәһәдә мышды .

1913-чу илдә Берлин сәркисдә дә Азәрбајчан халчаларына бөлүк гәләбә гәзәндирилмишди.

Зағағрајадан Берлин сәркисинә көндирилән експортларын бир һиссәти Тифлис шөһәриндән, гәләны илә Бакы гүбәрнәјәсинә Губа, Бакы, Шамакы вә дикәр гәзаларындан топламышды. Техникондә вә бәдин көзәллијин илә мөшүр олан Азәрбајчан халчаларын бир сыра сәркисләрдә фәргәлијәтин килм, Берлин сәркисиндә дә үстүн хәүсәһәјәтләри илә дигәтин чәб етмишди.

Берлин сәркисинә көндирлимиш кустар мәмулатларынын 50% манатлығы халча вә халча мәмулаты, 916 манатлығы јерли шал (мануд парча), 566 манатлығы илә дикәр һөрмә мәмулатдан ибарәт иди. Гағраз кустар комитәсинин һесабатында көстөрилп һини Губа гәзәсиндән сәркисә халча мәмулатларынын нүмајишләри илә јанашы халча дөкәһәләриндә истеһсал проессини нүмајиш едтирмәк үчүн Күсәнт көндидән һини нәфәр азәрбајчаны халчачы гәдин, олар үчүн тәрчүмәчи, нүмунәвин дөкәж вә башга һаммаллар да көндирлимишди.

1913-чу илдә Лондон шөһәриндә тәшкил олунмуш бейнәләл сәркисдә илә Гағраз кустар комитәси 853 манатлығы халча, 1042 манатлығы мұхтәлиф сумак, 393 манатлығы Јөмәтин, 268 манатлығы пәләз вә зили, 39 манатлығы кечә вә арабашы, 160 манатлығы кечин вә с. халча мәмулатлары илә иштирак етмишди. Һәмзин сәркисдә Зағағрајанын тәмсил етмиш халча мәмулатларынын (дәмәндән башга) әсәс һиссән Азәрбајчандан көндирлимишди.

Умумијәтлә, Азәрбајчан халгынын бу гәдим сәнәт нову зүчи илләрдән бәри тәкчә елимзини, обамызын дејил, һабелә дүня сәркисләринин бәзәјин олмушдур.

Ә. АББАСОВ.